

Хурибаева Элмира Гайдаровна, Асанова Нурзия Куттубековна
ААЛАМДАШУУ ДООРУНДАГЫ ТИЛДИН ӨЗГӨРҮШҮНӨ ЖАНА МАДАНИЙ
КАРЫМ-КАТЫШТАРГА СОЦИОЛИНГВИСТИКАЛЫК ТАЛДОО
Хурибаева Эльмира Гайдаровна, Асанбекова Нурзия Куттубековна
СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЯЗЫКОВЫХ ИЗМЕНЕНИЙ И
КУЛЬТУРНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
Khuribayeva Elmira Gaydarovna, Asanbekova Nurzia Kuttubekovna
A SOCIOLINGUISTIC ANALYSIS OF LANGUAGE CHANGE AND CULTURAL
INTERACTIONS IN THE AGE OF GLOBALIZATION

УДК 81`06.001

Аннотация. Бул макалада глобалдашуу контекстинде тилдин өзгөрүшүнө жана маданий карым-катнашына социоллингвистикалык талдоонун негизги аспектилерин каралат. Тилдердин карыз алуу, кош тилдүүлүк, диглоссия жана гибриддештирүү процесстери, ошондой эле глобалдык тилдердин жергиликтүү тилдерге тийгизген таасири талданат. Социалдык, экономикалык жана маданий факторлордун таасири астында тилдин трансформациясынын механизмдерин аныктоого мүмкүндүк берген изилдөө ыкмаларына өзгөчө көңүл бурулат. Макалада тил системаларынын унификациясын жогорулатуунун контекстинде тилдик көп түрдүүлүктү жана өзгөчөлүктү сактоонун маанилүүлүгү баса белгиленет.

Негизги сөздөр. Социоллингвистика, тилдин өзгөрүшү, ааламдашуу, кош тилдүүлүк, диглоссия, карыз алуу, маданий өз ара аракеттенүү, тилдик иденттүүлүк.

Аннотация. В данной статье рассматриваются ключевые аспекты социоллингвистического анализа языковых изменений и культурных взаимодействий в условиях глобализации. Анализируются процессы заимствования, билингвизма, диглоссии и гибридизации языков, а также влияние глобальных языков на локальные. Особое внимание уделяется методам исследования, позволяющим выявить механизмы трансформации языков под воздействием социальных, экономических и культурных факторов. Статья подчеркивает важность сохранения языкового разнообразия и идентичности в условиях нарастающей унификации языковых систем.

Ключевые слова: социоллингвистика, языковые изменения, глобализация, билингвизм, диглоссия, заимствование, культурное взаимодействие, языковая идентичность.

Abstract. This article examines key aspects of sociolinguistic analysis of language change and cultural interactions in the context of globalization. The processes of borrowing, bilingualism, diglossia and hybridization of languages, as well as the influence of global languages on local ones are analyzed. Particular attention is paid to research methods that allow us to identify the mechanisms of language transformation under the influence of social, economic and cultural factors. The article emphasizes the importance of preserving linguistic diversity and identity in the context of increasing unification of language systems.

Key words. Sociolinguistics, language changes, globalization, bilingualism, diglossia, borrowing, cultural interaction, linguistic identity.

Киришүү. Ааламдашуу азыркы дүйнөдө тил процесстерине олуттуу таасирин тийгизүүдө. Ал тил системаларынын өзгөрүшүнө, коммуникациянын жаңы формаларынын пайда болушуна жана тил нормаларынын трансформациясына алып келген интенсивдүү маданияттар аралык өз ара байланыштарга өбөлгө түзөт. Бул макалада глобалдашуудан келип чыккан тилдин өзгөрүшүнө жана маданий карым-катнашына социоллингвистикалык талдоонун негизги аспектилерин каралмакчы.

Теманын актуалдуулугу. Ааламдашуу доорунда тилдеги өзгөрүүлөр жана маданий карым-катнаш барган сайын күч алууда. Тил маданияттын эң маанилүү элементи катары

миграциянын, маалыматтык технологиялардын жана эл аралык коммуникациянын өнүгүшүнүн таасири астында өзгөрүүгө дуушар болот. Бул процесстерди изилдөө тилдин адаптациясынын механизмдерин, алардын сакталышын жана өзгөрүшүн жакшыраак түшүнүүгө, майда тилдердин жок болушуна жана маданияттардын биригүүсүнө байланыштуу көйгөйлөрдү аныктоого мүмкүндүк берет. Мына ушундай жагдайлар теманын актуалдуулугун далилдейт.

*Тилдин өзгөрүшүн жана маданий карым-катнашын социолингвистикалык талдоодо, тилде болгон артыкчылыктарды, тил өкүлдөрүн насыя алууга жана кош тилдүүлүктү колдонууга болгон мамилесин аныктоодо **сурамжылоолор жана интервью алуу методу**, тилдин өзгөрүшүнүн жайылышына социалдык топтордун жана онлайн жамааттардын таасирин изилдөөдө **социалдык тармактарды талдоо методу**, жаңы тилдик формаларды кабыл алууну изилдөө үчүн психологиялык жана когнитивдик эксперименттерди колдонууда **эксперименттик методдор** колдонулду.*

Ааламдашуу доорунда тилдин өзгөрүү процесстери жана маданий өз ара байланышуу өзгөчө мааниге ээ болууда. Социолингвистика социалдык факторлордун тилге тийгизген таасирин изилдейт жана ааламдашуу шартында бул өз ара байланыш өзгөчө динамикалуу. Социолингвистикалык изилдөөлөр салттуу түрдө социалдык факторлордун таасири астында тилдеги өзгөрүүлөргө басым жасап келет (Fishman, 1972; Лабов, 2004). Маанилүү орунду тилдерди трансформациялоодо глобализациянын ролу боюнча эмгектер ээлейт (Blommaert, 2010; Coupland, 2016). Көптөгөн авторлордун пикири боюнча, ааламдашуу тил байланышынын күчөшүнө, жаңы тил формаларынын пайда болушуна жана коммуникация практикасынын өзгөрүшүнө алып келет (Pennycook, 2007).

Глобализациянын тилге тийгизген таасирин англис тилинин глобалдык лингва франка катары таралышынан (Crystal, 2003; Phillipson, 1992), маданий байланыштардын натыйжасында пайда болгон тилдик карыздар жана гибридик формаларын (Higgins, 2009), тилдик диглоссия жана код алмаштыруу, көп тилдүү жамааттардын адаптациясынын формаларын (Auer, 1998; Myers-Scotton, 2006), интернет байланыштар тилдин өзгөрүшүнүн жаңы фактору экендигин (Danet & Herring, 2007) айгинелеген бир топ изилдөөлөр жүргүзүлгөн.

Тил жеке жана жамааттык инсандыкты калыптандырууда негизги ролду ойнойт. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, глобалдашуу кош тилдүүлүктүн жана көп тилдүүлүктүн көбөйүшүнө алып келет (Grosjean, 2010) жана ошол эле учурда тилдик көп түрдүүлүккө коркунуч жаратат (Nettle & Romaine, 2000). Тилди пландаштыруу саясаты жана калкынын саны аз болгон тилдерди коргоо боюнча демилгелер маанилүү ролду ойнойт (Spolsky, 2004). Заманбап социолингвистикалык изилдөөлөр ааламдашуу тилдин өзгөрүшүнө жана маданий карым-катнаштарга олуттуу таасирин тийгизерин тастыктайт. Бул бир жагынан тилдердин биригишине алып келсе, экинчи жагынан сөздүн жана иденттүүлүктүн жаңы формаларынын пайда болушуна алып келет. Келечекте тил мурасын сактоо менен глобалдашкан дүйнөгө ыңгайлашуунун ортосундагы тең салмактуулукту изилдөө маанилүү болуп саналат.

Глобализациянын эң көрүнүктүү көрүнүштөрүнүн бири – англис, орус жана кытай тилдери сыяктуу айрым тилдердин үстөмдүк кылышы. Алар эл аралык баарлашууда лингва франкка айланып, бул сөз байлыгынын кабыл алынышына, синтаксистик структуралардын өзгөрүшүнө жана тилдин гибридик формаларынын пайда болушуна алып келет. Ааламдашуу доорунда ар кандай тилдерден сөз жана сөз айкаштарын алууда активдүү процесс жүрүп жатат. Бул процесс ар кандай формада болушу мүмкүн. Сөз айкаштарын же сөздөрдү, атоолорду бир тилден экинчи тилге сөзмө-сөз которууда **калькалоо процесси**, кабыл алынган сөздөрдүн тыбыштарынын реципиент тилдин тыбыштык нормаларына ылайык өзгөртүүсү **фонетикалык кабыл алуу процесси**, коммуникативдик кырдаалда ар кандай тилдердин элементтерин колдонууда **код алмаштыруу же коddoo** принциби колдонулат.

Глобалдашуу эки тилдүүлүктүн жана диглоссиянын жайылышына өбөлгө түзөт, анда сүйлөгөндөр ар кандай социалдык жана профессионалдык чөйрөдө ар кандай тилдерди

же тилдик стилдерди колдонушат. Бул айрыкча мигранттарга жана көп улуттуу коомдорго тиешелүү.

Ааламдашуу үстөмдүк кылуучу тилдердин таасирин күчөтүү менен бирге, жергиликтүү тилдерди сактап калуу тенденцияларын да жаратат. Ар кандай маданий топтор билим берүү, адабият жана маалымат каражаттары аркылуу өздөрүнүн тилдик салттарын сактоого умтулушат. Тил маданиятты гана чагылдырбастан, аны калыптандырат. Эл аралык медиа, музыка жана кино тил артыкчылыктарына таасир этет жана ойду билдирүүнүн жаңы ыкмаларын калыптандырат, натыйжада маданий элементтердин аралашуусуна алып келет.

Мисал катары биз англис тилинин кыргыз тилине тийгизген таасирин алып көрөлү, англис тилинин кыргыз тилине таасири өзгөчө технология, бизнес, жаштар жаргондору жана популярдуу маданият тармактарында байкалат. Социалдык тармактарды изилдөөнүн негизинде кыргыз тилине кирген неологизмдерди жана жат сөздөрдүн мисалдарын келтириле кетели:

1. Технология жана санариптештирүү багытында англис жана орус тили аркылуу башка тилдерден алынган сөздөр

Апдейт кылуу (*update кылуу*) – жаңыртуу, жаңылоо;

Чатташуу – чат аркылуу сүйлөшүү;

Скачать кылуу – жүктөп алуу;

Звонок кылуу – телефон аркылуу чалуу, байланышуу;

Файл жөнөтүү – документти жиберүү, жөнөтүү;

Пост жазуу – социалдык желелерде билдирүү жазуу;

Контент жазуу – интернет желелериндеги түрдүү көрүнүштөргө пикир калтыруу;

Фриланс (*freelance*) – иш ордуна же офиске келбей туруп эле санариптик системада иштөө .

2. Бизнес жана экономика боюнча алынган сөздөр

Бизнес-план (*business plan*) – бизнес жүргүзүүнүн планы;

Офис-менеджер (*office manager*) – офис-башкаруучу, иш алып баруучу;

Финансист – каржы иштери боюнча адис;

Тендерге катышуу – кандайдыр бир жумушту, заказды аткаруу максатында аукцион сыктуу иш чарага катышуу. Ал жерде товарлардын базар баасына болгон жарыш жүрөт;

Стартап (*startup*) – жаңы бизнес долбоору, бизнес боюнча жаңы ойлорду издеп табуу.

3. Жаштардын жаргондору жана күнүмдүк оозеки кептеги сөздөр

Лайк басуу – соцтармактарда көргөн видеолорго жана жазууларга жактыруу сезимин калтыруу;

Коммент жазуу – соцтармактарда күбө болгон видеолорго жана жазууларга өз пикирин калтыруу;

Фоловерлер (*followers*) – бир адамдын соцтармактагы желесине жазылуучулар, катталуучулар;

Трендге чыгуу – популярдуу болуу, белгилүү болуу. Кандайдыр бир жаңылык жаратып, соцтармактарда белгилүү болуу;

Краш (*crush*) – сүйүү объектиси, татынакай эркек балдарга кайрылуу үчүн же алардын сырткы келбетин сүрөттөө максатында колдонулган сөз.

Реалити-шоу (*reality show*) – чыныгы шоу көрсөтүү, иш жүзүндө далилдүү сахна көрүнүштөрүн көрсөтүү.

Биз бул жерде кыргыз тилине кирип жаткан кээ бир сөздөргө гана токтолдук. Эгер ар бир тармак боюнча иликтөөгө алынса, интернет желелеринде жана оозеки кепте көптөгөн жаңы атоолорду кездештирүүгө болот.

Глобалдашуу доорундагы тилдин өзгөрүшүнө социолингвистикалык талдоо көрсөткөндөй, тилдер экономикалык, социалдык жана маданий факторлордун таасири астында тынымсыз өзгөрүүгө дуушар болууда. Глобалдашуу бир эле учурда кээ бир

тилдердин жок болуп кетүү коркунучун туудурса, башка жагынан маданияттар аралык байланыштын жаңы формаларын өнүктүрүүгө түрткү берет. Маданий ар түрдүүлүктү жана элдердин тилдик өзгөчөлүгүн колдоо үчүн дүйнөлүк тенденциялар менен жергиликтүү тилдик салттардын ортосундагы тең салмактуулукту сактоо маанилүү. Ошондуктан тилдеги жаңылануулар тынымсыз изилдөөлөрдү жана сөз маанилерине талдоо жүргүзүүнү талап кылат. Демек, бул тема дагы да терең изилдөөлөрдү жүргүзө турган мейкиндик экендиги талашсыз.

Колдонулган адабияттардын тизмеси

1. Auer, P. Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity. Routledge. 1998
2. Blommaert J. Discourse: A Critical Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
3. Blommaert, J. The Sociolinguistics of Globalization. Cambridge University Press. 2010
4. Coupland, N. Sociolinguistics: Theoretical Debates. Cambridge University Press. 2016
5. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
6. Danet, B., & Herring, S. C. The Multilingual Internet: Language, Culture, and Communication Online. Oxford University Press. 2007
7. Fishman J.A. The Sociology of Language. – Rowley, MA: Newbury House, 1972.
8. Grosjean, F. (2010). Bilingual: Life and Reality. Harvard University Press.
9. Gumperz J. John. Discourse Strategies. – Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
10. Higgins, C. (2009). English as a Local Language: Post-colonial Identities and Multilingual Practices. Multilingual Matters.
11. Labov, W. (2001). Principles of Linguistic Change, Volume 2: Social Factors. Blackwell.
12. Myers-Scotton, C. (2006). Multiple Voices: An Introduction to Bilingualism. Blackwell.
13. Nettle, D., & Romaine, S. Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages. Oxford University Press. 2000
14. Pennycook, A. Global Englishes and Transcultural Flows. Routledge. 2007
15. Phillipson, R. Linguistic Imperialism. Oxford University Press. 1992
16. Romaine S. Bilingualism. – Oxford: Blackwell, 1995.
17. Spolsky, B. Language Policy. Cambridge University Press. 2004
18. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. – London: Penguin Books, 2000.
19. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: Художественная литература, 1975.
20. Вайнрайх У. Языковые контакты. – Москва: Прогресс, 1979.
21. Акбарова, Ч. Э. Политическая способность Алманбета в эпосе Манас / Ч. Э. Акбарова // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – № 1(59). – С. 175-179. – EDN LPSQGN.
22. Хауген Э. Теория билингвизма. – Москва: Лингвистика, 1995.
23. Дарбанов, Б. Е. Түрк тилдериндеги фитонимдердин семантикалык өзгөчөлүктөрү / Б. Е. Дарбанов // Вестник Жалал-Абадского государственного университета. – 2024. – No. 2(60). – P. 163-170. – EDN LJHJAI.